



ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(4/9)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.12>

ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ КУБАНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ З АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЮ ДЕМОКРАТИЧНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ (1918–1920 РР.)

Агасієв Ікрам Керім оглу,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу загальної історії
Інституту історії Національної академії наук Азербайджану

Мамедзаде Сеїдмамед Ілхамі оглу,
докторант
Інституту історії Національної академії наук Азербайджану

Кубанська Народна Республіка була проголошена незалежною 16 лютого 1918 р. Її територію становили Кубанська область і землі Кубанських козацьких військ колишньої Російської імперії. У зовнішній політиці головним завданням Кубанської Народної Республіки був розвиток відносин із новими державами регіону задля спільної боротьби проти більшовиків і денікінців. Хоча Кубанська Народна Республіка мала більш тісні зв'язки з Українською Народною Республікою, вона також мала інтенсивні дипломатичні відносини з Азербайджанською Демократичною Республікою. Для Азербайджанської Демократичної Республіки встановлення близьких відносин із молодими державами, які утворилися на теренах колишньої Російської імперії, мало особливе значення. Перед лицем неминучої загрози з боку Денікіна, Колчака і більшовиків Азербайджанська Демократична Республіка була зацікавлена у співпраці з новими державами, які не проводили антиазербайджанської політики і не схвалювали ідеологію більшовизму. У березні 1919 р. у столиці Кубанської Народної Республіки – Катеринодарі було відкрито дипломатичне представництво Азербайджанської Демократичної Республіки. Уряд Азербайджанської Демократичної Республіки вважав, що зміцнення самостійності Кубанської Народної Республіки та інших республік Північного Кавказу служить справі запобігання небезпеки, яка виходить із Півночі, від більшовицького режиму.

Азербайджанська Демократична Республіка, яка існувала в 1918–1920 рр., зробила певні кроки у встановленні дипломатичних відносин із Кубанським урядом, навіть спробувала захищати його інтереси на Паризькій мирній конференції. Внутріполітична обстановка на Кубані була складною і не всі політичні сили схвалювали добрі відносини з Азербайджаном. Незважаючи на всі ці політичні перипетії, налагодження відносин з Кубанською Народною Республікою й іншими нещодавно утвореними молодими державами на Північному Кавказі служило зміцненню державної безпеки Азербайджанської Демократичної Республіки, оскільки ці держави створювали смугу безпеки між Радянською Росією й Азербайджаном.

Ключові слова: Азербайджанська Демократична Республіка, Кубанська Народна Республіка, Кубанська Рада, Денікін, дипломатичні відносини.

Aghasiev Ikram Kerim oglu, Mammadzade Seidmamed Ilhami oglu. Diplomatic relations of the Kuban People's Republic with the Azerbaijan Democratic Republic (1918–1920)

The Kuban People's Republic declared its independency on February 16, 1918. The Republic's territories consisted of the Kuban region and the territories of Kuban Cossack troops of the former Russian Empire. In foreign policy, the main task of the Kuban People's Republic was to develop relations with the new states of the region, with which it planned to carry a joint struggle against the Bolsheviks and the Denikinites. The Kuban People's Republic had closer ties with the Ukrainian People's Republic (the two states planned to unite on a federal basis), and it also had intensive diplomatic relations with the Democratic Republic of Azerbaijan. For the Democratic Republic of Azerbaijan, the establishment of close relations with the young states that were formed on the territory of the former Russian Empire had also a special importance. In March 1919, a representative office of the Democratic Republic of Azerbaijan was opened in the capital of the Kuban People's Republic in Ekaterinodar. The Government of the Democratic Republic of Azerbaijan believed that strengthening the independence of the Kuban People's Republic and other republics of the North Caucasus served to prevent the Bolshevik danger expected from the North.

The Azerbaijan Democratic Republic considered the Civil War an internal affair of Russia and tried not to interfere in the processes that took place there. In the face of the imminent threat from Denikin, Kolchak and the Bolsheviks, the Democratic Republic of Azerbaijan was interested in cooperating with the new states which did not pursue anti-



Azerbaijani policies and did not support the ideology of Bolshevism. Azerbaijan Democratic Republic, which existed in 1918-1920 took certain steps in establishing diplomatic relations with the Kuban government, and defended its interests at the Paris Peace Conference. The local political situation in the Kuban was difficult, and not all political forces approved of good relations with Azerbaijan. Despite all these political difficulties, the establishment of relations with the Kuban People's Republic and other newly formed young states in the North Caucasus has served to strengthen the state security of the Democratic Republic of Azerbaijan because these states created a security zone between Soviet Russia and Azerbaijan.

Key words: *Azerbaijan Democratic Republic, Kuban People's Republic, Rada of Kuban, Denikin, diplomatic relations.*

Переворот 25 жовтня 1917 р. у Петрограді прискорив ідеологічний і територіальний розпад Російської імперії. На околицях імперії виникли молоді держави, які самі хотіли розпоряджатися своєю долею, і кілька таких держав виникло на території Північного Кавказу та Дону.

28 січня 1918 р. Кубанська крайова військова рада на території колишньої Кубанської області проголосила Кубанську Народну Республіку. Ця республіка повинна була стати частиною майбутньої Російської Федерації. Однак на тлі швидкої радянської Росії і втрати надій на створення Російської Федеративної Республіки 16 лютого 1918 р. Кубанська Народна Республіка була проголошена незалежною. Її територію становили Кубанська область і землі Кубанських козацьких військ колишньої Російської імперії. Законодавчими органами стали Кубанська обласна рада та Кубанська законодавча рада. Виконавчу владу очолив Головний отаман. У своєму виступі у Законодавчій раді отаман Олександр Філімонов заявив, що кубанські козаки воюватимуть проти більшовиків, діючи не тільки на території Кубані, а й за її межами [11]. Отже, у зовнішній політиці головним завданням Кубанської Народної Республіки був розвиток відносин із новими державами регіону задля спільної боротьби проти більшовизму.

Кубанська Народна Республіка мала особливі політичні відносини з Українською Народною Республікою, оскільки дві держави планували об'єднатися на федеральній основі [1, с. 218–232].

Також були встановлені дипломатичні зв'язки з Азербайджанською Демократичною Республікою, яка надавала особливого значення співпраці з новими державами, які виникли на територіях колишньої Російської імперії, у тому числі з Кубанською Народною Республікою. Розпорядженням Голови Кабінету Міністрів, міністра закордонних справ Фаталі Хан Іскандер огли Хойського від 3 квітня 1919 р. д-р Джафар бек Рустамбейлі був затверджений дипломатичним представником Азербайджанської Демократичної Республіки в Кубанській Народній Республіці. Положенням від 19 березня 1919 р. Дж. Рустамбейлі виділяли близько 14 тис рублів як місячна заробітна плата та 50 тис рублів на витрати на відрядження [8, л. 1]. Уряд Азербайджанської Демократичної Республіки надавав великого значення діяльності нового представництва, оскільки з 500 тис, витрачених Міністерством закордонних справ у лютому-травні 1919 р., лише на представництво АДР на Кубані було витрачено 75 тис рублів [6, арк. 17]. Міністерство закордонних справ Азербайджану не змогло покрити витрати Кубанського представництва повністю, тому дипломатична місія намагалася за рахунок своїх резервів забезпечити фінансування. Місія видавала іноземним дипломатичним представництвам, консульствам і окремим громадянам дозволи на відвідування Азербайджанської Демократичної Республіки, які коштували 10 рублів на людину [2, арк. 8]. Ці виплати вважалися одним із джерел доходів Міністерства закордонних справ Азербайджанської Демократичної Республіки.

Попри великі витрати відкриття представництва Азербайджанської Демократичної Республіки в Катеринодарі мало політичне значення: це була одна з перших дипломатичних місій, відкритих Азербайджанською Демократичною Республікою в колишній Російській імперії, але разом із тим це було попередженням імперіалістичним силам про те, що лінія на політичну незалежність Азербайджанської Демократичної Республіки буде постійною.

На Кубані місцеві засоби масової інформації висміювали відкриття офісів Азербайджанської Демократичної Республіки у цій республіці, оскільки вони, як і раніше, вважали Азербайджан російською провінцією. Водночас кубанська преса негативно реагувала на заяву уряду Азербайджанської Демократичної Республіки про можливість продажу азербайджанської нафти російським більшовикам. Відповідь азербайджанської сторони на ці статті була такою: уряд Азербайджанської Демократичної Республіки поки фактично не продавав нафтопродукти більшовикам, йшлося тільки про можливу співпрацю. Якщо більшовики будуть позитивно ставитися до співпраці, уряд АДР зверне увагу на цю співпрацю тільки через необхідність розвитку нафтової промисловості. Азербайджанська Демократична Республіка не втручається в політичну боротьбу в Росії, розглядає її винятково як внутрішні справи і «в боротьбі політичних груп у Росії зберігає нейтралітет і невтручання у цю боротьбу» [4, арк. 60]. Заява Рустамбейлі не заспокоїла керівництво Кубані. Воно очікувало від Азербайджанської Демократичної



Республіки не лише матеріальної підтримки, а й підняло питання допомоги їм збройними силами у боротьбі з більшовиками Азербайджанською Демократичною Республікою [4, л. 61].

Найсерйозніші загрози Азербайджану чекали з півночі – із боку «Добровольчої армії». 21 травня 1919 р. командування Збройних сил Півдня Росії («Добровольча армія») заявило, що «щодо Азербайджану воно ніяких агресивних дій робити не збирається, а допускає і визнає його самостійність. Коли Росія буде звільнена від більшовиків, то домовленості з новоутвореними державами на території колишньої Російської імперії будуть справою народних зборів або тієї верховної влади, якій усі збройні сили, які борються проти більшовиків, передадуть свої права» [5, л. 15].

У Росії, яка була охоплена Громадянською війною, військово-політичне протистояння «білих» і «червоних» посилилося і набуло ширшого поширення. Дії адмірала Колчака були небезпечніші для Азербайджану. Радянська Росія також відмовилася визнати Азербайджанську Демократичну Республіку, і в Азербайджані добре розуміли, що більшовики планують у майбутньому об'єднати території Росії під червоним прапором більшовизму. Азербайджанська Республіка вважала Громадянську війну внутрішньою справою Росії і намагалася не втручатися в події, що там відбувалися. Водночас, стоячи перед неминучою загрозою з боку Денікіна, Колчака і більшовиків, Азербайджанська Демократична Республіка була зацікавлена в об'єднанні зусиль кавказьких республік. У меморандумі президенту США Вудро Вільсону 28 травня 1919 р., представленому головою азербайджанської делегації на Паризькій мирній конференції Алімардан-беком Топчібашевим, говорилося: «...Ми заявляємо далі, що не можемо визнавати влади ні Колчака, ні Денікіна або кого іншого, якщо хто-небудь захоче бути носієм влади на всю колишню Росію... Ми могли б говорити і говоримо тільки про єдиний Кавказ, про можливу з нами конфедерацію кавказьких народів – вірмен, грузинів і дорогих наших сусідів горців, з представниками яких маємо честь бути у Вас» [9, арк. 41].

Питання об'єднання сил Кавказу проти більшовизму повинно було обговорюватися на конференції в Катеринодарі. Кубанська Народна Республіка та інші новостворені держави Північного Кавказу створювали зону безпеки між Радянською Росією і Азербайджаном, і тому АДР з інтересом ставилася до ідеї скликання конференції в Катеринодарі. На конференції очікували участь представників Кубанської, Донської, Азербайджанської, Грузинської, Араратської, Горської республік і «Добровольчої армії». Однак уже до скликання конференції серед її учасників виникли розбіжності, оскільки «Добровольча армія» виступила проти участі Грузії і Горської Республіки, з якими перебувала у стані війни. Таку саму позицію висловили проросійські депутати Кубанської Ради. Однак у Раді їх було меншість, прихильники незалежності і союзу з Україною становили більшість. «Добровольча армія» незадоволена позицією Кубанської Ради і шукала можливість її скасувати. Поки ж їм доводилося терпіти один одного [4, арк. 58].

Керівник британської місії в Катеринодарі генерал Чарльз Джеймс Бріггс захищав «Добровольчу армію», Денікіна і його гасло «Єдина і неподільна Росія». Те, що він сказав на зустрічі з Дж. Рустамбейлі, тому підтвердження. Британський представник засудив арешт офіцера «Добровольчої армії» в Азербайджані, запропонував передати їй зброю, що дісталася від царської Росії і зажадав звільнити заарештованих російських офіцерів [4, арк. 58]. Британський представник також засудив фінансову допомогу уряду АДР Горській Республіці, яку начеб використовували для боротьби з «Добровольчою армією». Дипломатичний представник Азербайджану Дж. Рустамбейлі заявив, що фінансова допомога була виділена Горській Республіці в загальному порядку, а не для боротьби з Денікінін. Водночас він сказав, що Азербайджан підтримує незалежність Горської Республіки і надає їй моральну підтримку [4, л. 59].

Горська Республіка прагнула встановити відносини з Кубанською Народною Республікою і «Добровольчою армією». Хоча глава Горської Республіки Коцев приїхав в Катеринодар, але Денікін його не прийняв: він назвав Пшемахо Коцева шахраєм і вважав, що той не виражає волю народів Північного Кавказу. Британські дипломати також негативно ставилися до незалежності Горської Республіки. Представник начальника штабу британської військової місії дав зрозуміти, що «нас відправили на Кавказ для підтримки місцевих небільшовицьких урядів. І це не повинно означати підтримку суверенітету цих республік» [4, л. 61].

Тож, як було вказано, британська делегація відкрито підтримала «Добровольчу армію», Денікіна і його гасло «Єдина і неподільна Росія». У червні 1919 р. «Добровольча армія» захопила Петровськ і Дербент, що викликало стурбованість в уряді АДР, який засудив дії «Добровольчої армії». У зв'язку із цим 1 червня дипломатичного представника АДР на Кубані Дж. Рустамбейлі викликали до голови британської військової місії генерала Бріггса. Останній підкреслив важливість зустрічі представника Азербайджану Дж. Рустамбейлі з Денікінін і пообіцяв допомогти їх зблизити. 3 червня 1919 р.



за посередництвом генерала Бріггса відбулася зустріч генерала Денікіна з Дж. Рустамбейлі. У ході зустрічі Дж. Рустамбейлі заявив, що в результаті російської революції і Першої світової війни народи отримали право на самовизначення, а народ Азербайджану реалізував своє право проголосити незалежність. Доля Азербайджану, як і Росії, буде вирішена на Мирній конференції в Парижі, і прийнятим там рішенням будуть підкорятися всі народи, у тому числі азербайджанський [7, л. 9]. Під час зустрічі з Рустамбейлі Денікін заявив, що у нього немає агресії проти Азербайджану, він бореться тільки проти більшовиків і хоче відкрити представництво в Азербайджані. Денікін начебто хотів установити тісні «дружні» взаємини з АДР, але це не відповідало його гаслу «єдиної і неподільної» Росії [7, л. 10].

9 червня 1919 р. в Тбілісі відбулися збори представників республік Південного Кавказу. Відбулися зустрічі представників уряду Азербайджану на чолі з Ф. Хойським, і головним питанням, яке обговорювали на зустрічі, була агресія «Добровольчої армії» проти Горської Республіки. Окупація Північного Кавказу армією Денікіна була розцінена учасниками як агресія, порушення права народів на самовизначення. Водночас у підсумковому документі, прийнятому на засіданні, було вирішено об'єднати всі військово-дипломатичні сили республік Південного Кавказу в боротьбі із загрозою Денікіна [3, л. 134–135].

11 червня 1919 р. Рустамбейлі направив міністру закордонних справ Мамеду-Юсифу Гаджибаба огли Джафарову повідомлення, що визнання Денікіним Колчака як вищої влади Росії викликало велику стурбованість на Кубані і що нові держави на Кавказі планують скликати конференцію в Катеринодарі й обговорити там це питання. Кубанська Республіка заявила, що не приймає денікінську платформу «Єдина і неподільна Росія», не приймає кроків Денікіна і боротиметься щосили й усіма засобами. На думку Кубанського уряду, це питання «життя і смерті», оскільки від його вирішення залежить доля всіх молодих республік Кавказу і Української Народної Республіки [3, арк. 20]. Активісти Кубанського уряду були розчаровані тим, що вони не були запрошені на конференцію, яка відбулася 9 червня в Тифлісі. За їхніми словами, обговорювані на конференції питання протидії загрози Денікіна становлять інтерес і для кубанських політичних сил. Організатори хотіли, щоб на конференцію на Кубані прибув представник АДР. За словами кубанців, Кубанська Народна Республіка не очікувала фінансової підтримки від АДР, а просто хотіла, щоб вона морально підтримала Кубанську Республіку. Кубанці вважали, що агресія Денікіна після Північного пошириться і на Південний Кавказ, тому вони хотіли працювати з АДР над усуненням цієї загрози. Кубанський уряд прагнув тісно співпрацювати з усіма народами, які проголосили свою незалежність, для усунення загрози, яка виходила від Денікіна і Колчака [3, арк. 21].

Конференція дуже зацікавила уряд Кубані, оскільки він очікував моральної підтримки з боку республік Південного Кавказу. В іншому разі Денікін міг залучити на свою сторону кубанських козаків. Кубанці через рішення конференції хотіли паралізувати денікінську ідею «єдиної і неподільної Росії». Дж. Рустамбейлі відмовився брати участь у конференції без указівки уряду АДР, але передав запрошення від імені уряду Кубані на конференцію уряду Азербайджану [3, арк. 20–22]. 27 червня 1919 р., у перший день Південноросійської конференції, голова Кубанської ради Микола Рябовол виступив проти Денікіна і через деякий час був убитий. Восени 1919 р. члени Кубанської ради виступили за відділення від Росії, відкрито виступаючи проти уряду Денікіна.

Після вбивства голови Миколи Рябовола Кубанська обласна рада відкрито заявила, що боротьбу потрібно провадити не тільки з Червоною Армією, а й із прихильниками монархії (відомо, що опорою монархістів була армія Денікіна). Восени 1919 р. Кубанська крайова рада зайняла позицію відділення від Росії. Активно почалися перемовини із сусідньою Грузією і Українською Народною Республікою. Водночас представники Кубанської Республіки підняли питання про входження Кубанської Народної Республіки в Лігу Націй і підписали угоду з представниками Горської Республіки. Вони відкрито кинули виклик білому руху і встановили відносини з Грузією і Петлюрою [14, с. 17–23]. Пропаганда проти «Добровольчої армії» незабаром почала поширюватися серед кубанських козаків, які служили у цій армії, і зробила певний вплив на козаків [12, с. 252].

Загострення обстановки на фронті і пропаганда Кубанської Ради проти денікінського руху змусили генерала Денікіна нанести вирішальний удар по кубанських козаках. Денікін звинуватив Кубанську Республіку у ворожому ставленні до нього, пославшись на угоду, підписану між делегаціями Кубанської і Горської республік у Парижі. Справа в тому, що війська терських козаків і Горська Республіка перебували у стані війни. Терське козацьке військо входило до складу Збройних сил Півдня Росії під командуванням Денікіна. Із цієї причини він уважав договір між Кубанською Республікою і Горською Республікою актом проти Денікіна, і 7 листопада 1919 г. Денікін розпорядився, щоб кубанські представники, які підписали договір, постали перед польовим судом [10, арк. 233]. Тоді був страчений один із членів паризької делегації Олексій Кулабухов. Інша частина делегації не повернулася з Парижа,



побоюючись покарання. Депутати-чорноморці в Кубанській Раді були розстріляні військово-польовим судом за наказом Врангеля. Війська і кубанський уряд не наважилися захищати Кубанську Раду. Кубанська Рада, відчуваючи себе слабкою перед Денікіним, була змушена внести низку змін до Конституції Республіки Кубань. Суть цих змін полягала в тому, що Законодавча рада була скасована, а її функції були передані Кубанській крайовій раді. Одночасно зміцнювалися позиції Військового отамана й уряду, які стали розмінною монетою в руках Збройних сил Півдня Росії. Було заявлено, що «Кубанська земля не мислить себе без Єдиної, Великої, Вільної Росії» [15, с. 137–138]. Однак боротьбу з «Добровольчою армією» на цьому кубанське керівництво не завершило. Менше ніж через два місяці після розпуску Законодавчої ради вона була відновлена, і всі привілеї, надані «Добровольчою армією», були скасовані. Одним із результатів цієї боротьби було те, що кубанські козаки стали залишати армію. Якщо в кінці 1918 р. кубанські козаки становили 68,75% «Добровольчої армії», то на початку 1920 р. їхня частка становила лише 10,27% [13, с. 58–67]. Масовий відхід кубанських козаків із «Добровольчої армії» призвів до зниження боєздатності денікінської армії. Таким чином, однією з причин поразки антибільшовицького руху на Дону і Кубані став конфлікт між кубанськими козаками і «Добровольчою армією».

3 березня 1920 р. Червона Армія почала операцію «Кубань-Новоросія», 17 березня 1920 р. вона увійшла в Катеринодар. Кубанська армія була витіснена до кордону з Грузією. Кубанська Народна Республіка, кубанський уряд і кубанські козацькі війська були скасовані, на Кубані була встановлена радянська влада. Після розпаду Кубанської Народної Республіки та інших держав Північного Кавказу більшовики прогнозували відкрили шлях на Південний Кавказ. Через кілька тижнів 11-та Червона Армія окупувала Азербайджан.

Таким чином, Азербайджанська Демократична Республіка, яка існувала в 1918–1920 рр., здійснила низку кроків у встановленні дипломатичних відносин із кубанським урядом, навіть спробувала відстоювати його інтереси на Паризькій мирній конференції. Внутріполітична обстановка на Кубані була складною, і не всі політичні сили схвалювали добрі відносини з Азербайджаном. Незважаючи на всі ці політичні перипетії, налагодження відносин із Кубанською Народною Республікою й іншими нещодавно утвореними молодими державами на Північному Кавказі служило зміцненню державної безпеки Азербайджанської Демократичної Республіки, оскільки ці держави утворювали безпекову смугу між Радянською Росією і Азербайджаном.

Література:

1. Бойко О. Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918). *Регіональна історія України*. 2009. Вип. 3. С. 218–232.
2. Державний архів Азербайджанської Республіки (далі – ДА АР). Ф.84. Оп. 1. Спр. 62.
3. ДА АР. Ф.894. Оп. 10. Спр. 112.
4. ДА АР. Ф.897. Оп. 1. Спр. 38.
5. ДА АР. Ф.970. Оп. 2. Спр.48.
6. ДА АР. Ф.970. Оп. 2. Спр.84.
7. ДА АР. Ф.970. Оп. 2. Спр.89.
8. ДА АР. Ф.970. Оп. 2. Спр.120.
9. ДА АР. Ф.970. Оп. 2. Спр.143.
10. Державний Архів Краснодарського краю. Ф.з-6. Оп. 1. Спр.126.
11. Каспий. 1919. 14 января.
12. Лехович Д.В. Белые против красных. Судьба генерала Антона Деникина. Москва : Воскресенье, 1992. 252 с.
13. Польовий Р Микола Рябовол – український державник із Кубані. *Польовий Р. Кубанська Україна*. Київ : Діокор, 2002. С. 58–67.
14. Ратушняк О.В. Политические искания донского и кубанского казачества в годы Гражданской войны в России (1918–1920 гг.). *Белая гвардия. Альманах*. 2005. № 8. С. 17–23.
15. Скобцов Д.Е. Драма Кубани. *Деникин, Юденич, Врангель* : мемуары / сост. С.А. Алексеев. Москва ; Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1931. С. 116–139.